

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 06 | pp. 213-216 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

ELEKTRON TIJORATNING JAMIYATGA TA'SIRI VA O'ZGARUVCHANLIGI

Xusanova Dilorom Shavkatovna

O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi

Kadrlar malakasini oshirish va statistik

tadqiqotlar instituti doktoranti PhD.

Annotatsiya: Elektron tijorat (e-tijorat, ingl. "e-commerce")- internet orqali savdo-sotiq amaliyotlarini tashkil etish. Elektron tijorat atamasining o'zi deyarli 1950—1960-yillarda kompyuter paydo bo'lganidan keyin darhol paydo bo'ldi. Dastlabki dasturlardan biri bu transport chiptalariga buyurtma berish, shuningdek reyslarni tayyorlash uchun turli xizmatlar o'rtasida ma'lumot almashishdan iborat bo'lgan. U 1961-yil Massachusetts texnologiyalar institutidan Leonard Kleinrok ma'lumotlarni uzatish uchun paketlarni kommutatsiya qilish nazariyasini ishlab chiqdi. Yangi davrga o'tish, inson faoliyatining o'zgarishi va raqamlashtirilishi aynan elektron tijorati sohasida, shuningdek, butun iqtisodiyotda savdo aylanmasining jadal rivojlanishi va o'sishiga xizmat qildi. Internet platformasi savdo o'sib borayotgan soha va ayni paytda iqtisodiyot uchun kuchli asos bo'lib xizmat qilmoqda.

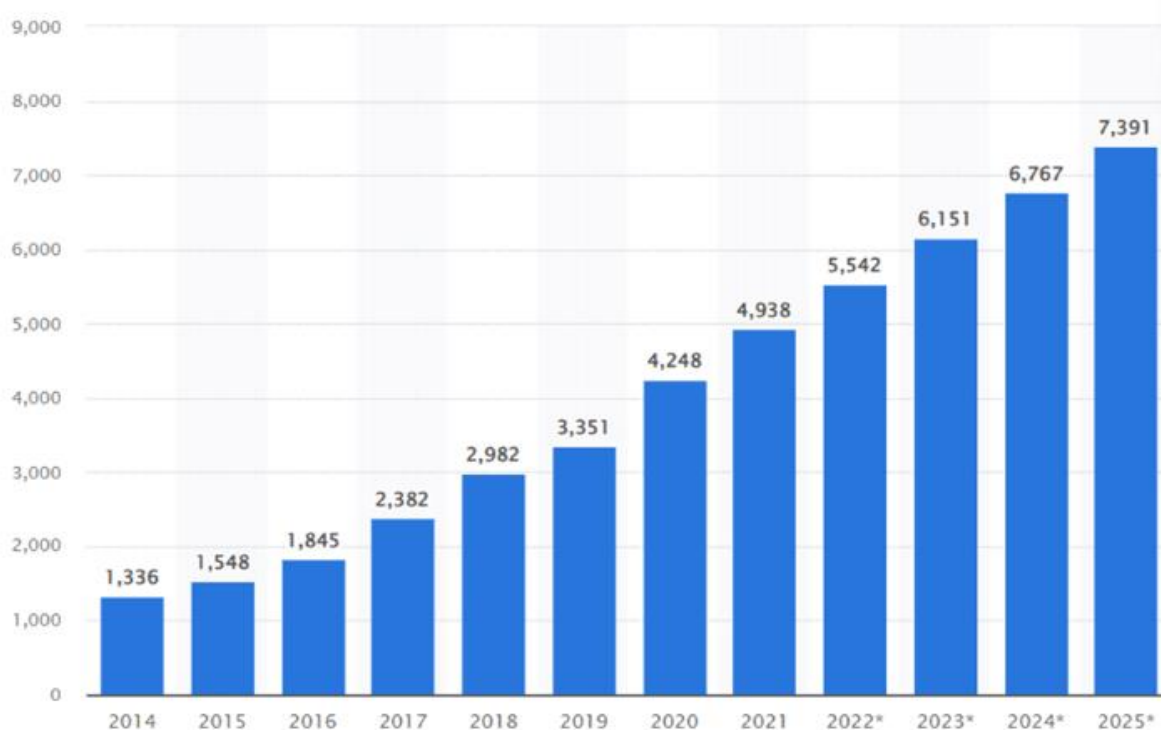
Kalit so'zlar: Elektron tijorat, Axborot texnologiyalari, savdo sohasi.

Savdoning yangi turi aholi bandligini ta'minlash, o'zini-o'zi ish bilan ta'minlash uchun yangi istiqbollarni ochib, xususiy tadbirkorlik rivojiga turtki bo'lmoqda. Biroq, bu hodisa unchalik yangi emas, chunki elektron tijoratga birinchi qadamlar o'tgan asrning 70-yillarida qo'yilgan. Elektron tijoratning paydo bo'lish tarixi juda o'ziga xosdir negaki, shakllanish bosqichida elektron tijorat alohida soha sifatida emas, balki mijozlarni jalb qilish uchun xizmatning bir qismi sifatida yaratilgan. Axborot texnologiyalariga tayanib, onlayn savdo asta-sekin rivojlandi. O'shandan beri sanoat rivojlanishning uchta keng bosqichidan o'tdi. Hozirgi bosqichda elektron tijorat, xuddi boshqa savdo turlari kabi, huquqiy tartibga solish va tushunchalarning huquqiy ta'rifini talab qiladi. Ushbu maqola elektron tijoratning asosiy tushunchalari va turlarining huquqiy talqiniga bag'ishlangan. Shuningdek, xulosa o'rnida elektron tijoratni rivojlantirishga qaratilgan tavsiyaviy fikrlar berilgan.

Ma'lumotlarga ko'ra joriy yilning birinchi yarmida respublikada 643 yirik ulgurji savdo korxonasi faoliyat yuritmoqda, ularning tovar aylanmasi 10,9 trln. so'mni tashkil etmoqda. Joriy yilning 8 oyi davomida ulgurji savdo aylanmasi 50,7 trn. so'mni tashkil qilib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 6,9 foizga oshgan, bunda eng yuqori o'sish sur'atlari Qoraqalpog'iston (15,9%) va Toshkent shahrida (10,6 %) kuzatilmoqda. Chakana savdo aylanmasi esa joriy yilning dastlabki 8 oyida 6,7 foizga ortib, uning hajmi 100 trn.

soʻmdan ortiqroqni tashkil etdi. Birgina savdo sohasini erkinlashtirish boʻyicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida savdo xizmatlarining YaIMdagi ulushi 9,6 foizni, jumladan Toshkent shahrida 21,5 foizni tashkil qilmoqda (umumiy xizmatlarning YaIMdagi ulushi 37,8 foizni tashkil etadi). Agar barcha xoʻjalik sub'yektlari bir yoʻnalishda ish olib borsa, biznes, davlat, yakka tartibdagi tadbirkorlar hozirgi kunda Oʻzbekistonda elektron tijoratning ulushi 1,2 milliard dollarga, ya'ni 1 (bir) foizdan kam boʻlsa, 2030 yilga kelib 15 milliard dollar – 20 foizga, 2040 yilga kelib esa hatto 50 milliard dollar – 50 foizga erishish mumkin, deya ma'lumot berildi.¹

Dunyo elektron tijorat statistikasiga nazar tashlasak soʻnggi bir necha yil ichida elektron tijorat global chakana savdoning ajralmas qismiga aylandi. Boshqa koʻplab sohalar singari, tovarlarni sotib olish va sotish Internet paydo boʻlishidan keyin jiddiy oʻzgarishlarni boshdan kechirdi va zamonaviy hayotning davom etayotgan raqamlashuvi tufayli butun dunyodagi isteʼmolchilar endi onlayn tranzaksiyalarning afzalliklaridan foydalanmoqda. Dunyo boʻylab Internet orqali buyurtmalar tez surʼatlar bilan oʻsib borayotgani sababli, butun jahonda 5 milliarddan ortiq internet foydalanuvchilari onlayn xaridlarni amalga oshirishi kutilmoqda. 2022-yilda chakana elektron tijorat savdosi global miqyosda 5,7 trillion AQSh dollaridan oshdi va kelgusi yillarda bu koʻrsatkich yangi choʻqqilarga chiqishi kutilmoqda.²

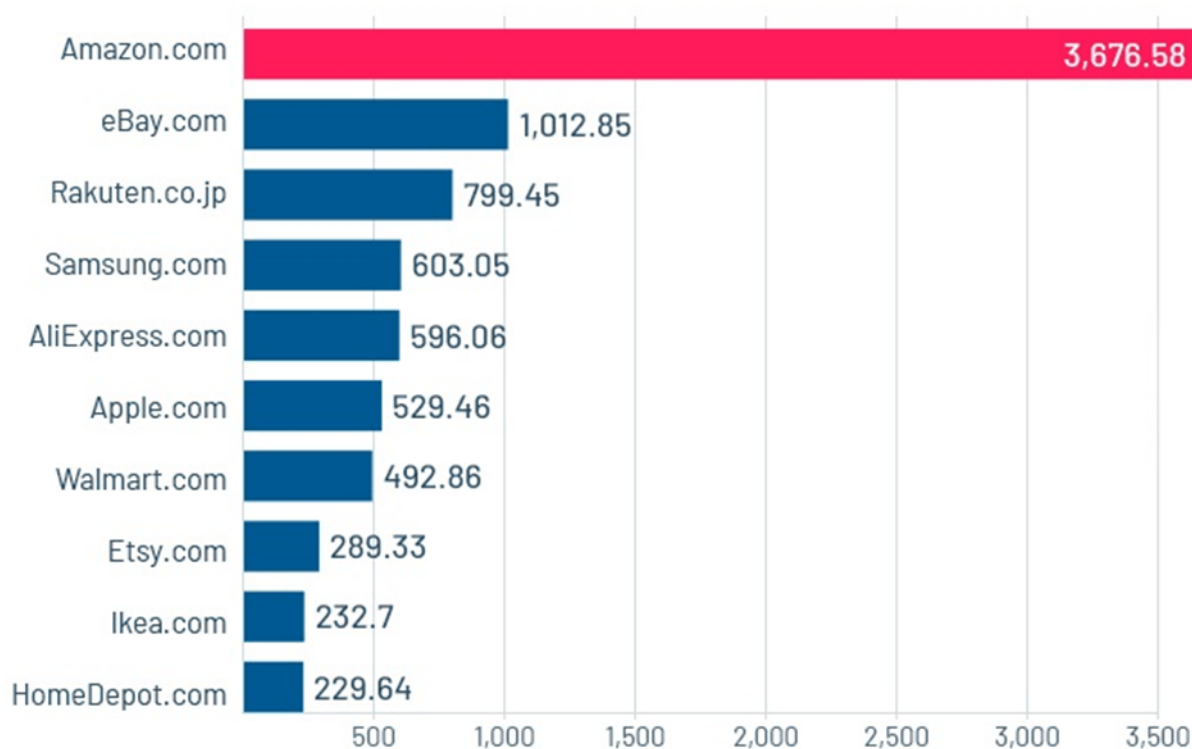
Dunyo boʻylab chakana elektron tijorat savdolari hajmi (mlrd. AQSh dollarida 2014-2025-yillar)³

¹ Tovar bozorlarida savdoni yanada erkinlashtirish va raqobatni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 30-oktabrdagi PF-5564-son Farmoni ijrosiga bag'ishlangan Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida o'tkazilgan matbuot anjumani ma'lumotlari.

² Infocom.uz

³ <https://infocom.uz/dunyo-boylab-elektron-tijorat-statistikasi-va-faktlari/#>

Internet foydalanuvchilari o'zlariga kerak bo'lgan narsalar yoki xizmatlarni ko'rib chiqish, solishtirish va sotib olish uchun turli onlayn platformalardan tanlashlari mumkin. Ba'zi veb-saytlar *B2B (biznesdan biznesga)* mijozlarga qaratilgan bo'lsa-da, individual iste'molchilarga ham juda ko'p raqamli imkoniyatlar taqdim etilgan. 2022-yil holatiga ko'ra, onlayn bozorlar butun dunyo bo'ylab onlayn xaridlarning eng katta qismini tashkil qiladi. Trafik bo'yicha onlayn chakana veb-saytlarning global reytingida **Amazon** yetakchi hisoblanadi. Elektron chakana savdo, hisoblash xizmatlari, maishiy elektronika va raqamli kontentni taklif qiluvchi Sietlda joylashgan elektron tijorat giganti 2022-yil may oyida o'zining (.com) veb-saytiga **5,6 milliarddan** ortiq to'g'ridan-to'g'ri tashrif buyurishlarni qayt etgan. Biroq, yalpi savdo qiymati (YaSQ) bo'yicha, Amazon Xitoylik raqobatchilari **Taobao** va **Tmall**dan keyin uchinchi o'rinda turadi. Ikkala platforma ham Osiyodagi yetakchi onlayn-tijorat provayderi Alibaba Group tomonidan boshqariladi.⁴

Dunyo bo'ylab eng ko'p tashrif buyurilgan veb-saytlar (2022-yil, tashriflar mln.)

Bundan tashqari elektron tijorat dunyosidagi eng ko'zga ko'ringan tendensiyalardan biri bu mobil qurilmalardan misli ko'rilgan darajada ko'p foydalanishdir. 2022-yil oxirida smartfonlar butun dunyo bo'ylab chakana veb-saytlarga tashrif buyurishning **70 foizdan** ortig'ini tashkil etdi va o'z navbatida ish stoli kompyuteri va planshetlarga nisbatan onlayn buyurtmalarining asosiy qismini tashkil etmoqda. Mobil qurilmalarni qabul qilish jadal sur'atlarda, ayniqsa, boshqa raqamli infratuzilmaga ega bo'lmagan hududlarda mobil integratsiya kelajakdagi xarid qilish tajribasini

⁴ <https://infocom.uz/dunyo-boylab-elektron-tijorat-statistikasi-va-faktlari/#>

shakllantirishda davom etadi. M-tijorat ayniqsa Osiyoda ommabop bo'lib, *Xitoy* yoki *Janubiy Koreya* kabi mamlakatlarda mobil qurilmalar orqali jami onlayn savdolarning uchdan ikki qismidan ko'prog'ini to'g'ri keladi.

Elektron tijorat dunyo bo'yicha statistika ma'lumotlariga yuzlanadigan bo'lsak,

- **2023-yilda** chakana xaridlarining **20,8 foizi** onlayn tarzda amalga oshirilishi kutilmoqda.

- **2026-yilga** kelib, chakana xaridlarining **24 foizi** onlayn tarzda amalga oshirilishi kutilmoqda.

- **2023-yilda** elektron tijorat savdosi hajmi **10,4 foizga** o'sishi kutilmoqda.

- **2023-yilda** global elektron tijorat bozori jami **6,3 trillion** dollarni tashkil qilishi kutilmoqda.

- **2026-yilga** kelib, elektron tijorat bozori umumiy hajmi **8,1 trillion** dollardan oshishi kutilmoqda.

- **2023-yilda** AQSh elektron tijorat bozori **1,1 trillion** dollardan oshadi.

- AQShda **2023-yilda** chakana xaridlarining **16,4 foizi** onlayn tarzda amalga oshirilishi kutilmoqda.

- *Amazon* elektron tijorat sotuvining **37,8 foizini** tashkil qiladi, bu barcha elektron tijorat kompaniyalarining eng yuqori bozor ulushidir.

Walmart, **eBay** va **AliExpress** eng ko'p tashrif buyuriladigan elektron tijorat veb-saytlaridir.

Onlayn xaridorlar dunyo bo'ylab o'zlarining mintaqalariga qarab juda farq qilsada, raqamli iste'molchilarning asosiy xatti-harakatlarini tushunishga yordam beradigan umumiy ko'rsatkichlar mavjud. Yetakchi bozorlar ilhom manbai va haqiqiy xariddan oldin mahsulotlarni onlayn qidirish uchun asosiy joy bo'lib xizmat qiladi. Onlayn xarid qilish tajribasi do'kondagiga qaraganda kamroq interaktiv bo'lsa ham, onlayn xaridorlar elektron tijoratning qulayligi va moslashuvchanligini qadrlashadi. Yetkazib berish afzalliklariga kelsak, mahsulotlarni uyga jo'natish boshqa olib ketish variantlariga qaraganda onlayn buyurtmalarni qabul qilishning eng mashhur usuli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Tovar bozorlarida savdoni yanada erkinlashtirish va raqobatni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 30-oktabrdagi PF-5564-son Farmoni ijrosiga bag'ishlangan Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida o'tkazilgan matbuot anjumani ma'lumotlari.
2. Infocom.uz
3. <https://infocom.uz/dunyo-boylab-elektron-tijorat-statistikasi-va-faktlari/#>

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

